

Др Борче Илиевски
редовни професор
Универзитет „Свети Ћирил и Методије“
Филозофски факултет – Скопље
borce@fzf.ukim.edu.mk

ДЕМОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ СКОПСКОГ ДЕРВЕНА У ПЕРИОДУ 1832/33. ДО 1913. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду на основу изворних пописних података анализира се демографска структура и промене које су настале у област Скопски Дервен у периоду 1832/33. године до 1913. године. Даје се детаљан приказ броја муслиманског и хришћанског становништва у дервенским селима. То је период последњих осам деценија османске власти у овој области. Поред демографског и статистичког приказа у тексту се анализирају и антропогеографска истраживања која данас представљају значајан историјски извор, пре свега истраживања југословенског антропогеографа Јована Трифуноског. Антропогеографска грађа упоређује се са објављеним османским изворним пописним подацима.

Кључне речи: Скопски Дервен, Полог, Качаничка нахија, Скопска каза, Тетовска каза, османски пописи, антропогеографија, Јован Ф. Трифуноски

* * *

Модерна османска пописна статистика почиње са пописом 1831. године, када је био спроведен први општи попис мушког становништва у држави.¹ На основу пописа израђивани су регистри становништва у којима

¹ К. Н. Karpat, *Ottoman Population 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985, 20; Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and population, 1931–1914",

су евидентирани промене у селима и градовима, број исељених, досељених, новорођених и умрлих. На пример, у пописном регистру о исламском становништву у Тетовској кази, који је завршен 6. јануара 1833. године, евидентирани су указани промене за период од 1833. до 1836. године.² У пописним евиденцијама уписано је мушко муслиманско становништво (без новорођенчади млађе од једне године), као и мушко хришћанско становништво подељено у три економске категорије у зависности од висине пореза који су плаћали. У посебној категорији су евидентирани и хришћанска мушка деца (Sibyan).³ Поред муслиманског и хришћанског становништва, евидентиран је и број Рома (муслимана и хришћана).

Оваква пописна евиденција за Тетовску и Скопску казу⁴ представља основни извор проучавања демографских карактеристика области Скопског Дервена са почетка тридесетих година XIX века. У време одржавања пописа област је под влашћу наследних паша, тетовског Абдурахмана⁵ и скопског Хавзи-паше.⁶

Скопски Дервен⁷ је релативно мала област која се налази на северозападу Македоније, између Скопске и Полошке котлине, тачније њене границе одређују планине Жеден на северозападу и Осој на југоистоку,

International Journal of Middle East Studies, IX, 1978, 325–326; Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the Nineteenth Century; its Territorial, Racial and Religious Composition*, up. MA Thesis, University of Wisconsin, 1972, 30–37.

² Турски документи за историја на Македонија войиси од XIX век Скопски санџак, Тејовска каза 1832/33, књига 1, том 1, Скопје, 2019, 551.

³ У Тетовској кази од укупно 7.879 мушких лица хришћана (раје) 2.250, тј. 22,55% била су мушка деца. (Nimet Ayşe Bakircilar, *Kalkandelen Kazasi'nin Yoklama Defteri (1836–1842) üzerine değerlendirilmeler, An Assessment of "Yoklama Defteri" of Kalkandelen District (1836–1842) Osmanlı dönemi Balkan Şehirleri*, 1, Ankara, 2017, 376).

⁴ Hatice Akin Zorba, *1833 Tarihi Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazası'nın Demografik Yapısı Demographic Structure of Skopje from the 1833 Register*, *Mediterranean Journal of Humanites* VIII/1 (2018), 23–40.

⁵ Попис је забележио и један од најближих сарадника Абдурахман-паше, Сулејман Зрзе, који је „столовао“ у Здуњу, у близини Гостивара. (Јован Ф. Трифуноски, *Полој (антропогеографска проучавања)*, Београд 1976, 243). У пописној евиденцији он је записан као бивши оружарац Абдурахман-паше, Сулејман-ага, син Селима, 48 година. (Турски документи за историја на Македонија войиси од XIX век Скопски санџак Тејовска каза, 274).

⁶ Г. Тосковъ, *Тејовскиџе џаши*, Сборникъ за народни умотворения наука и книжнина, књига XI, Софија, 1894, 411–416; Урош С. Шешум, *Србија и Сџара Србија (1804–1839)*, Београд, 2017, 198–199.

⁷ „Дервен“ (derbend) је реч персијског порекла, означава, клисуру, тесан прелаз, опасно место.

Полошка котлина на југозападу и Скопска котлина на североистоку. Област обухвата 217 км².⁸

Почетком тридесетих година XIX века Дервен је административно подељен између Скопске⁹ и Тетовске казе.¹⁰ Села Хусеин-шах (Сарај), Матка, Глумово, Бојане, Рашче, Копаница, Арнађија, Семениште, Чајлане и Буковић су била део Скопске казе,¹¹ док су села Ласкарци, Паничари, Раовић, Рогле, Ново Село, Копачин Дол, Мерово, Ларце, Чифлик, Добарце, Церово и Групчин административно припадала Тетовској кази.¹²

Почетком тридесетих година XIX века у двадесет и два села Скопског Дервена било је 591 домаћинство, од којих 545 муслиманских, 35 хришћанских и 11 ромских домаћинстава (од којих 4 муслиманска и 7

⁸ Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен – антропогеографска истраживања*, Београд, 1954, 5–7.

⁹ Скопска каза се географски протезала Скопском котлином и већим делом Качаничке клисуре: Скопље је био административно седиште за 176 околних села. Године 1831. у кази је било евидентирано 9.660 муслимана, 11.700 немуслимана (раја) и 900 Рома из мушке популације. (Kemal Karpat, *Ottoman Population*, 109). У кази је живело приближно 19.320 муслимана, 23.400 немуслимана (хришћана и мањи број Јевреја) и 1.800 Рома, или укупно 44.520 становника. Према пописном регистру из 1833. године, у Скопској кази живео је 9.721 муслиман, 11.425 немуслимана (раја), 861 Ром (муслимани и немуслимани) из мушке популације. (Hatice Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazası'nın*, 31–39). Према представљеној статистици у кази су живела 19.442 муслимана, 22.850 хришћана и Јевреја и 1.722 Рома.

¹⁰ Тетовску казу су на почетку тридесетих година XIX века чинили град Тетово и 161 село. Географски је каза обухватала Полог, део Дервена и мали део Качаничке клисуре. Град Тетово је административно седиште, али и економски центар области. Године 1831. у Тетовској кази евидентиран је 20.281 мушки становник, приближно 40.562 становника. Према вероисповести, било је 11.766 мушких становника муслимана, 8.043 хришћана (раја) и 472 Рома. (Kemal Karpat, *Ottoman Population*, 109). Према представљеним подацима, у кази су живела приближно 23.532 муслимана, 16.086 хришћана и 944 Рома. Према пописном регистру завршеном 6. јануара 1833. године, у Тетовској кази су била 11.972 мушка становника муслимана, 7.789 хришћана, 163 Рома хришћана и 330 Рома муслимана. (Nimet Auşe Bakircilar, *Kalkandelen Kazası'nın*, 377). Према овим подацима, у кази су 1832/33. године живела приближно 23.944 муслимана, 15.758 хришћана, 326 Рома хришћана и 660 Рома муслимана.

¹¹ Села Хусеин-шах (Сарај) и Матка, иако географски припадају Скопском Дервену, официјална османска статистика води као део области Каршијак (Karşiyaka Kolu). (Hatice Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazası'nın Demografik Yapısı*, 34). Село Сарај до балканских ратова има двоструко име: Хусеин-шах је официјални назив, док су га сељаци из околних села називали Сарај, иако је и крајем четрдесетих година XX века један део старијих Турака из Скопља село називао именом Хусеин-шах. (Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 82–83).

¹² *Турски документи за историјаша на Македонија дојоис од XIX век Скојски санџак Тешовска каза 1832/33*, 516–550.

хришћанских).¹³ У просеку је у једном селу у области било 27 домаћинстава. Једно домаћинство је у просеку имало 6,68 чланова. Пописна евиденција бележи 1.974 мушких лица, или укупно око 3.948 становника, под претпоставком да је жена било исто као и мушкараца. Просечна густина насељености износила је 18,19 становника на 1 км².

Већина становништва Скопског Дервена је била муслиманске вероисповести, тј. 94,12%. Муслиманско становништво је живело у свим селима ове области. Ово становништво у огромној већини је било албанско. У неким селима је живело и исламизирано словенско становништво, које се убрзо асимиловало у већинско албанско становништво. О томе сведоче и имена одређених родова: Торба, Торбеш, Кокошка у селу Паничари, Стогодин (Истугудина) у Копачином Долу, Новач у Ларцима, Грка у Добарцима.¹⁴ Године 1832/33. је поменути род Новач из села Ларце бројао четири домаћинства. Према Труфуноском, један део рода се, не желећи да прими исламску веру, иселио у село Челопек у суседном Пологу. Тамо су их називали Деревенцои према области из које су се доселили.¹⁵ Муслиманско албанско становништво је на почетку тридесетих година живело у 545 домаћинстава, са 1.858 евидентираних мушких чланова старијих од једне године, или око 3.716 становника. У просеку је једна муслиманска албанска породица у Скопском Дервену имала 6,81 члана. Највећи је просек у Новом Селу са 10,26 чланова, док се најмањи просек чланова једне породице бележи у селу Чифлик (Јени Чифлик), 3,46.¹⁶ Као поређење, једно муслиманско сеоско домаћинство у Тетовској кази је бројало 7,74 члана,¹⁷ док је једно муслиманско домаћинство у селима Скопске казе у просеку бројало 6,80 чланова.¹⁸

¹³ Hatice Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazası'nin Demografik Yapısı*, 35; Nimet Aysel Bakircilar, *Kalkandelen Kazası'nin*, 377.

¹⁴ *Турски документи*, 525–526, 535, 550.

¹⁵ Јован Ф. Трифуноски, *Полој*, 417.

¹⁶ Nimet Aysel Bakircilar, *Kalkandelen Kazası'nin*, 377; *Турски документи*, 516–550.

¹⁷ У Тетовској кази је више села далеко надмашивало просек од 7,74 члана једног муслиманског домаћинства. Више села је имало у просеку и више од 10 чланова. То су села: Урвич, Боговиње, Ђурђевиште, Калиште, Топлица, Врањовце, Добри Дол, Вешала, Бродец, Бозовце итд. У шар-планинском селу Бозовце је било 7 домаћинстава, са 57 мушких чланова или приближно 114 становника, тј. у просеку 16 чланова у једном домаћинству. (*Турски документи*., 407–409; Nimet Aysel Bakircilar, *Kalkandelen Kazası'nin*, 375).

¹⁸ У Скопској кази, поред Скопља, муслиманско становништво је живело у 94 околна села. Према пописном регистру из 1833. године, највећи просечан број чланова, тј. 10 чланова по домаћинству, имала су села Танушевци на Скопској Црној Гори, Барово у сливу Маркове

Табела бр. 1 *Процена сѝрукѝуре сѝановнишѝва Скојској Дервена ѝо вероисѝовесѝи ѝочейѝком ѝридесейѝих ѝодина XIX века*

број	Село	муслимани	хришћани	Роми мусл.	Роми хришћ.	Укупно
1.	Групчин	182	/	6	/	188
2.	Церово	82	/	/	/	82
3.	Бојане	430	/	12	/	442
4.	Копаница	348	/	/	/	348
5.	Рашче	474	/	/	/	474
6.	Сарај (Хусеин Шах)	18	98	/	30	146
7.	Глумово	112	30	/	2	144
8.	Матка	82	46	/	/	128
9.	Арнакија	124	/	/	/	124
10.	Семениште	142	/	/	/	142
11.	Чајлане	208	/	/	/	208
12.	Буковић	310	2	/	/	312
13.	Раович	88	/	/	/	88
14.	Паничари	88	/	/	/	88
15.	Ласкарци	152	/	/	/	152
16.	Рогле	80	/	/	/	80
17.	Ново Село	154	/	/	/	154
18.	Мерово	238	/	/	/	238
19.	Копачин Дол	64	/	/	/	64
20.	Чифлик	52	/	/	/	52
21.	Ларце	136	/	/	/	136
22.	Добарце	152	/	6	/	158
Укупно		3.716	176	24	32	3.948

Реке и Страчинци у подножју Скопске Црне Горе. У Качаничкој нахији у малом селу Нећавце у пет домаћинстава су била евидентирана 33 мушка члана, или приближно 66 становника, тј. у просеку је једно домаћинство у селу имало 13 становника. У Качаничкој нахији је једна муслиманска албанска породица у просеку бројала 7,70 члана. (Haticse Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 31–36).

Код муслиманског становништва је, као, између осталог, и код хришћанског у Скопској и Тетовској кази, породична задруга била прилично заступљена, где је заједно живело више ожењене браће са својим породицама, често и са ожењеним синовима. Муслимански албански родови у селима су по правилу разграњени у више породица.

У селима из Дервена која су административно припадала Тетовској кази нису ретки родови и са неколика десетина чланова. Род Хуса (Хос) у Новом Селу је чинило седам породица са 32 мушка члана старија од једне године, род Скуре у Групчину је живео у четири породице са 31 мушким чланом (око шездесетак људи заједно са женама). Слично је и са родом Фичу, чији су чланови живели у селима Ласкарци и Ларце. Род је сачињавало седам породица са 34 мушка члана старија од једне године.¹⁹

У селима Дервена током XIX века бележи се релативно мало муслиманских досељеника. Досељено становништво је најчешће било из суседних села из Скопске и Тетовске казе. У Глумову има досељених родова из оближњег Кондова²⁰ и из Седларева.²¹ У Семеништу је било досељеника из Никиштана²² у Скопској кази. У Скопском Дервену, за разлику од делова Скопске казе, после 1878. године нема досељавања мухаџира, изузев села Ларце, где се населио један род из Лесковца.²³ У овом погледу Дервен више наликује на суседни Полог, где је исто тако било насељено прилично мало мухаџира.

¹⁹ *Турски документи*, 516–517, 528–531, 543.

²⁰ Кондово је село у Скопској котлини насељено албанским становништвом. Године 1833. у селу је живело шест муслиманских домаћинстава са 25 мушких чланова, или приближно 50 становника (Haticе Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 33). Село је крајем XIX века бројало 20 домаћинстава (Јован Хаџи Васиљевић, *Скојље и њејова околина*, Београд, 1930, 304). Године 1913. село је имало 158 становника. (Мил. Ант. Вујичић, *Речник месџа у Ослобођеној области Сџаре Србије. По службеним подацима*, Београд, 1914, 133).

²¹ Седларево се налази на гребену Суве Горе у Тетовској кази. Године 1832/33. село има 17 муслиманских домаћинстава са 56 мушких чланова, или приближно 112 становника. (*Турски документи*, 366–368, Nimet Ayşe Bakircilar, *Kalkandelen Kazasi'nin*, 375). Село је било насељено албанским становништвом. Године 1913. село ја имало 541 становника. (Мил. Ант. Вујичић, *Речник месџа*, 141).

²² Село Никиштани налази се у северозападном делу Скопске котлине. У 1833. години село има 11 муслиманских домаћинстава са 52 мушка члана, приближно 104 становника и 6 хришћанских домаћинстава са 19 мушких чланова, приближно 38 становника. (Haticе Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 33). Хришћани су се до средине XIX века иселили у суседна села Бразда и Ново Село. (Јован Ф. Трифуноски, *Сеоска насеља Скојске коџине – развишак села, њорекло сџановнишџа, љивредне одлике*, Скопље, 1964, 98). У 1913. години у селу живе 324 становника. (Мил. Ант. Вујичић, *Речник месџа*, 133).

²³ Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 120.

Природни ресурси те области, обрадиво земљиште, пашњаци, шуме, били су ограничени, тако да се повећавањем броја становништва јављала и аграрна пренасељеност, што је доводило до исељавања. У пописној евиденцији за Тетовску казу забележени су подаци о исељавању из области у периоду од 1833. до 1834. године. Сви евидентирани исељеници из Дервена су се иселили у Скопље.²⁴ У пописној евиденцији забележено је да се 1833. године Шабан Брахо, син Халила из села Церово, са својом породицом иселио у Скопље. Исте те године се и Нуредин Љума, син Мустафе из села Рогле, са својом породицом иселио у Скопље. Следеће 1834. године се Абдулбаки Чако, син Исмаила из села Мерово, са породицом одвојио из своје породичне заједнице у којој је живео са братом Салихом и његовом породицом, и иселио у Скопље.²⁵ Град је очигледно полако прерастао у значајни економски центар на овом делу Балкана, привлачећи хришћанске и муслиманске досељенике са једног ширег простора.²⁶

Највеће село у области је било село Рашче са 66 домаћинстава и 237 мушких чланова,²⁷ тј. у селу су живела приближно 474 становника. Село Рашче је почетком тридесетих година XIX века било највеће село насељено албанским становништвом у Скопској кази. Рашче остаје највеће село у Скопском Дервену и у наредним деценијама, све до краја османске владавине. У периоду од 1833. до 1916.²⁸ године број становника у Рашчету повећава се за 128%.

²⁴ Скопље и Тетово су били најближи градови дервенских села. По пописној евиденцији из 1833. године у Скопљу је било укупно 4.748 мушких становника, приближно 9.496 становника. (Kristaq Prifti, *Popullsia e Kosovës 1831–1912*, Tiranë, 2014, 179). Од укупног броја становника 56,50% су били муслимани, 32,35% хришћани, 8,16% Роми и 2,98% Јевреји. (Natice Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 26). 1913. године у Скопљу је живело 47 384 становника. (Мил. Ант. Вујичић, *Речник месџа*, 125). Тетово је 1832/33 године имало 183 хришћанских домаћинстава, са 617 мушких чланова, приближно 1.234 становника и 640 муслиманских домаћинстава, са 2.075 мушких чланова, око 4.150 становника. У граду је почетком тридесетих година XIX века живело око 5.384 становника, од којих 77,08 муслиманске вероисповести и 22,92% хришћанске вероисповести. (*Турски документи*, 24–125; Nimet Ayşe Bakircilar, *Kalkandelen Kazası'nın*, 373; Kristaq Prifti, *Popullsia e Kosovës 1831–1912*, 195).

²⁵ *Турски документи*, 492, 521, 533, 537.

²⁶ Драги Ђоргиев, *Демографска и социо-економска структура на Скопје во средината на XIX век*, Историја, 1- 2, Скопје, 2002, 31- 41; Милош, С. Јагодић, *Хришћани досељеници у Скопљу 1845: њихово проучавање миграција у Старој Србији*, Српски народ на Балканском полуострву од 6. до 20. века, Ниш, 2014, 37–51.

²⁷ Naticе Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 35.

²⁸ За села Рашче и Копаница користимо пописне податке из 1916 године, јер у објављеним податцима из 1913. године, број становника у поменутиим селима је умањен од реалног. (Димитар Г. Гаджанов, *Мюсюманското население в новоосвободените земји*, Научна експедиција Македонија и Поморавието, 1916 г. съст. Петър Хр. Петров, Софија, 1993, 250).

Поставља се питање о времену и начину досељавања албанског становништва у Дервен. У Скопском Дервену у XV и XVI веку хришћани су били огромна већина. Малобројне муслимане главно непознатог етничког порекла у другој половини XVI века налазимо у селима Глумово, Ласкарци, Чајлане, Семениште и Рашче.²⁹ Село Рашче у 1452/53. године било је тимар Шахина Арнаута,³⁰ док у 1568/69. годину, у поменутом селу баштину су имали Селим Арнаут и Меми Арнаут.³¹ За разлику од суседног Полога и других области из ближег и даљег суседства где у XV и XVI веку у многим селима налазимо карактеристична албанска хришћанска имена,³² у Дервену у поменутом периоду доминирају словенска лична имена и хришћанско словенско становништво.³³

Антропогеографска истраживања југословенског антропогеографа Јована Ф. Трифуноског у области Скопског Дервена рађена крајем четрдесетих година XX века (готово 120 година после османског пописа) представљају значајан извор проучавања те области. Међутим, његови подаци, који се односе на хронологију насељавања албанског становништва у области, на старост родова и уопште на миграције често се не могу потврдити у демографским изворима из тридесетих година XIX века. Ј. Трифуноски држи се познатих ставова који се односе и на Пологи, Качаничку клисуру и на друге суседне области, да се албанско становништво у Скопски Дервен почело досељавати претежно из данашње северне Албаније у другој половини XVIII века, што је трајало до средине XIX века. Поред хронологије, проблематично је и тумачење да је насељавање албанског становништва у ту област део осмишљене османске политике „са циљем да разбију компактни словенско-македонски православни живаљ... Насељавањем доселеника из Арбаније у Скопски Дервен турске

²⁹ *Турски документи за историја на македонскиот народ, Ойширен ѱойисен дефтер за Скојскиот санџак од 1568–69 година*, том VI, книџа II, Скопје, 1988, 352; *Турски документи за историја на македонскиот народ. Ойширен ѱойисен дефтер за Скојскиот санџак од 1568–69 година, ѱом VI, книџа I*, Скопје, 1984, 163, 183, 190, 215, 231.

³⁰ *Турски документи за историја на македонскиот народ, Ойширни ѱойисни дефтери од XV век, ѱом, III*, Скопје, 1976, 256.

³¹ *Ойширен ѱойисен дефтер за Скојскиот санџак од 1568–69 година, ѱом VI, книџа I*, 215.

³² Карактеристична албанска имена: Ђерђ, Прогон, Лека, Ђон, Ђин, као и патроним Арбанас, Арнаут, османски пописни дефтери у XV веку бележе у многим полошким селима. (*Турски документи за историја на македонскиот народ, Ойширни ѱойисни дефтери од XV век, ѱом, III*, 37–142).

³³ Једино у селима Чајлане и Мерово средином XV века код неколико становника срећемо имена Ђин и Гон. (*Турски документи за историја на македонскиот народ, Ойширни ѱойисни дефтери од XV век, ѱом, III*, 232, 264, 277).

власти су желеле да имају што више становника муслиманске вере дуж важне северозападне македонске комуникације. Ти би досељеници били сметња у случају рата за ослобођење хришћана и још су утицали да се прекине веза између Македонаца у Скопској котлини и Пологу³⁴. Оваква тврдња није уопште поткрепљена у историјским изворима и у поменутој пописној евиденцији, која између осталог бележи и досељавања. Уосталом, у временском периоду на који указује Трифуноски, тј. када је досељавање било најмасовније (1780–1840), фактичку власт у овом делу Балкана су имале наследне албанске паше, а османска централна власт осећала се мало или се уопште није осећала.³⁵ Посебно је проблематична хронологија миграција, пре свега, време досељавања албанских родова у област, које Трифуноски лоцира најраније у другој половини XVIII века. Навешћемо неколико карактеристичних примера.

Веома је сликовит пример рода Мајск (Меска) у селу Групчин, за који Трифуноски наводи да се доселио из Мата, у првој половини XIX века, дајући генеологију рода све до „оснивача рода”, који се звао Дервиш (Ваит, који је 1949. године имао 65 година, Мемет-Сали-Дервиш³⁶). У османском попису евидентиран је Дервиш Меска, син Салаха, 33-годишњак, који је живео у заједници са својим 25-годишњим братом Мухамедом. Поменути Дервиш је, као што је наведено и у приложеном генеалошком стаблу, 1833. године добио сина Салиха.³⁷ Али, османски попис даје сасвим другу представу, тј. поменути Дервиш Меска, син Салаха, један је од 17 евидентираних мушких чланова разгранатог рода Меске (Мајска), који је живео у пет засебних породица, при чему има и више старијих чланова од Дервиша Меске,³⁸ који очигледно није оснивач рода у селу Групчин, нити је први који се доселио.

Из наведеног можемо закључити да Трифуноски прави методолошку грешку у истраживањима ослањајући се само на усмену традицију и на памћење становника о њиховој породичној историји. Последњег претка до кога је стизала породична традиција Трифуноски уобичајено наводи као оснивача рода који се доселио.

Још карактеристичнији је пример Мерова, једног од већих села у Дервену. На почетку тридесетих година XIX века у селу има 26 породица, са 119 мушких чланова, приближно 238 становника.³⁹ Досељавање најстаријих

³⁴ Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 34, 37.

³⁵ Урош С. Шешум, *Србија и Сџара Србија*, 318–319.

³⁶ Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 67.

³⁷ *Турски документи*, 518.

³⁸ *Исџо*.

³⁹ *Турски документи*, 536–541; Nimet Ayşe Bakircilar, *Kalkandelen Kazasi`nin*, 377.

родова Трифуноски датира у прву половину XIX века, тачније тридесетих година, тј. у период непосредно пре или током одржавања пописа. О једном делу родова у селу наводи се да су се доселили средином XIX века, скоро двадесет година после одржавања пописа, као што је пример са родовима Калие и Караџа.⁴⁰ Међутим, наведени родови су евидентирани у попису као Каљи и Караџа. Родови су разгранати у више породица, Караџа у четири, Калие (Каљи) у шест породица. Поменути родови у селу Мерово 1832. године имају укупно 39 мушких чланова.⁴¹ Сличан је и пример из села Паничари. Трифуноски наводи да род Мирте (Мирто) живи у селу од средине XIX века, доселивши се из Љуме, северна Албанија.⁴² Пописни подаци, пак, показују да је почетком тридесетих година XIX века у селу живело осам породица из наведеног рода.⁴³ Навешћемо и пример рода Опоје из села Добарце, за који Трифуноски наводи да су се доселили из Опоља, по чему су добили и име око 110 година пре његовог истраживања,⁴⁴ што значи око 1840. године. Права старина рода била је у северној Албанији, где су се називали Канче. Пописна евиденција Тетовске казе из 1832/33. године регистровала је род Канџа у селу Добарце, са три породице, у време када, према Трифуноском, још увек нису били досељени у село. Најстарији становник поменутог рода био је Али Канџа, син Мехмеда, који је преминуо 1833. године са 80 година.⁴⁵

Навешћемо још један карактеристичан пример из истраживања Трифуноског, који констатује да се албанско становништво у село Рогле у Скопском Дервену почело насељавати око 1815. године (135 година пре његовог истраживања).⁴⁶ Међутим, у истраживањима М. Лутовца на Гори и Опољу, аутор наводи да се у село Заплужје у Опољу, род Карађоз доселио из села Рогле пре „седам појаса”, тј. око 1750 године,⁴⁷ када, према Трифуноском, у селу Рогле и у читавој области Дервена није било албанског становништва. Проблем са прецизнијем датирањем миграција становништва код антропогеографских истраживања јесте у томе да аутори (у нашем случају Трифуноски) нису узимали у обзир да је било

⁴⁰ Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 111–112.

⁴¹ *Турски документи*, 536–541.

⁴² Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 104.

⁴³ *Турски документи*, 524–526.

⁴⁴ Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 122.

⁴⁵ *Турски документи*, 548.

⁴⁶ Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 106–107.

⁴⁷ Милисав Лутовац, *Гора и Опоље, антропогеографска истраживања*, Београд, 1955, 76.

родова који су се иселили или су одумрли, а о којима је усмена традиција становника већ изгубила сећање.

У периоду од осамдесетак година до балканских ратова се у Скопском Дервену бележи знатно повећање броја становништва готово у свим селима. После завршетка Првог балканског рата и делимичне стабилизације власти, Краљевина Србија је спровела попис становништва у областима у којима је успоставила власт после османлијског пораза.⁴⁸

Подаци из пописа су посебно значајни за историјско-демографска проучавања због могућности да се упореде са демографским подацима пре балканских ратова. У официјално објављеном статистичком прегледу није наведена ни етничка, ни верска припадност становништва.⁴⁹ Према статистичким подацима из 1913. године, у двадесет и два села Скопског Дервена живео је укупно 8.161 становник.⁵⁰ Упореди са 1832/33. годином, број становништва у области повећао се за 106,71%.

Табела бр. 2 *Порасић укујноі броја сїановнишїва у Скојском Дервену у ѱериоду 1832/33.–1913. године*

Број	Село	1832/33. пописано мушко ста- новништво	1832/33. г. Процењени број танов- ништва	1913. г. Пописано становни- штво	Разлика у % 1832/33.– 1913. г.
1	Групчин	94	188	276	+ 52,48
2	Церово	41	82	163	+ 98,78
3	Бојане	221	442	764	+ 72,85
4	Копаница	174	348	615	+ 76,72
5	Рашче	237	474	1.083	+128,48

⁴⁸ Почетком 1913. године Врховна команда српске војске је издала наређење о попису становништва у областима у којима је успоставила власт током Првог балканског рата. Полицијске власти су током фебруара и марта извршиле пописивање становништва, обухватајући укупни број становништва, број домаћинства, тј. кућа, укључујући и напуштене, полну и националну структуру и говорни језик становништва. (*Српски извори за историјаша на македонској народ 1912–1914*, Избор, редакција и коментар д-р Глигор Тодоровски, Скопје, 1979, 100–103; Милош Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд, 2013, 111–118; Исти, *Администраивна ѱодела нових крајева Србије 1912– 1914*, Косовско-метохијски зборник 5, Београд, 2013, 152–155.

⁴⁹ Мил. Ант. Вујичић, *Речник месїа*, 133–134, 140.

⁵⁰ *Исїо*, 133–134, 140.

Број	Село	1832/33. пописано мушко ста- новништво	1832/33. г. Процењени број танов- ништва	1913. г. Пописано становни- штво	Разлика у % 1832/33.– 1913. г.
6	Сарај (Хусеин Шах)	73	146	123	- 15,75
7	Глумово	72	144	347	+ 140,97
8	Матка	64	128	309	+ 141,40
9	Арнаћија	62	124	288	+ 132,25
10	Семениште	71	142	282	+ 98,59
11	Чајлане	104	208	387	+ 86,05
12	Буковић	156	312	425	+ 36,21
13	Раовић	44	88	277	+ 214,77
14	Паничари	44	88	130	+ 47,72
15	Ласкарци	76	152	414	+ 172,36
16	Рогле	40	80	283	+ 253,75
17	Ново Село	77	154	272	+ 76,62
18	Мерово	119	238	315	+ 32,35
19	Копачин Дол	32	64	224	+ 250,00
20	Чифлик	26	52	269	+ 417,30
21	Ларце	68	136	400	+ 194,11
22	Добарце	79	158	515	+ 238,81
Укупно		1.974	3.948	8.161	+ 106,71

Испод просека повећања су села Групчин, Церово, Паничари, Ново Село, Мерово, Буковић, Копаница, Бојане, Чајлане и Семениште, где се становништво повећало од 32,35% у Мерову до 98,78% у Церову. Највећа повећања броја становника у овом периоду бележе се у селима која почетком тридесетих година XIX века имају најмање становника и најмањи просечни број чланова домаћинства. Највећег повећања има у селу Чифлик,⁵¹ чак 417%, тј. број становника се повећао са 52 у 1832/33.

⁵¹ Као што каже и само име, село Чифлик је било имање тетовских паша и рода Скуре из суседног села Групчин (Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 115–116). Пописна евиденција бележи Сулејман-агу Скуре у Групчину, који је једини становник тетовског дела Дервена који има титулу *аја*, и вероватно је био сарадник Абдурахман-паше (*Турски докуменџи*, 516).

години на 269 у 1913. години. У селу Чифлик 1832/33. године су у просеку у једној породици живела 3,46 члана, што представља најмањи просек у Дервену. Слично је стање и у селима Рогле, Копачин Дол, Добарце и Раовић, где се број становника повећава за више од 200%. Поменута села нису била аграрно пренасељена, тако да је у периоду до балканских ратова било простора да се населе становници из околних села и суседних области, или је бар иселавање било мање.

Највеће повећање до балканских ратова бележи се код албанског становништва. У селима насељеним једино албанским становништвом (без Сараја и Матке) број становника се повећао за 113,74%. Демографска кретања у Скопском Дервену можемо упоредити са суседном Качаничком нахијом (казом),⁵² у којој се укупни број становника у периоду од 1833. до 1913. године повећао од 3.724⁵³ на 8.294 у 1913. години,⁵⁴ тј. бележи се повећање од око 122%,⁵⁵

С обзиром да немамо податке из публикације која се односи на попис из 1913. године о броју домаћинстава и њиховој структури, употребићемо пописне податке из 1921. године са циљем да утврдимо промене у структури домаћинстава у Дервену. Према овим подацима објављеним 1925. године,⁵⁶ који се очито односе на попис из 1921. године, у Скопском Дервену је било 1.419 домаћинстава и 8.987 становника, тј. у просеку је једно домаћинство имало 6,33 становника, што представља готово исти број чланова једног домаћинства као и 1832/33. године.

Овакви подаци указују на чињеницу да је у периоду од скоро једног века на простору Скопског Дервена опстојала породична задруга, пре свега због готово непромењених аграрних односа и непостојања индустрије у околним градовима, која би повећала миграцију у том правцу. Године 1921. највећи просек броја чланова једног домаћинства бележи се у верски и етнички мешаном селу Матка, 10 чланова у једном домаћинству, затим села албанског становништва –Ласкарци са 8,87 чланова, те већ поменуто

⁵² Качаничка нахија султанским актом 1895. године издигнута је на ниво казе. Званични назив је био Каза Орхание. (*Салнаме на Вилаејиој Косово 1896/1897 година*, превод д-р Драги Ђоргиев, д-р Ахмед Шериф, Скопје, 2012, 243).

⁵³ Natice Akin Zorba, *1833 Tarihi i Nüfus*, 36.

⁵⁴ Мил. Ант. Вујичић, *Речник месџа*, 129–130.

⁵⁵ Природне и географске карактеристике Дервена и Качаничке клисуре су сличне, што је резултирало сличношћу и у демографским кретањима. Исто тако, у обема областима у овом периоду албанско становништво је представљало више од 90% становништва.

⁵⁶ *Речник месџа*, Београд, 1925, 282–283, 292.

село Чифлик са 8 чланова у једном домаћинству.⁵⁷

Табела бр. 3 *Просечни број чланова једној домаћинствима*

	Село	1832/33. г.	1921. г.
1	Групчин	9,40	6,47
2	Церово	5,85	4,95
3	Бојане	7,49	6,45
4	Копаница	8,09	5,89
5	Рашче	7,18	6,00
6	Сарај (Хусеин Шах)	5,21	5,61
7	Глумово	5,33	6,67
8	Матка	7,11	10,00
9	Арнађија	7,75	5,63
10	Семениште	7,47	6,78
11	Чајлане	9,45	5,91
12	Буковић	7,09	6,21
13	Раович	3,82	6,34
14	Паничари	6,76	7,56
15	Ласкарци	6,33	8,87
16	Рогле	4,44	6,26
17	Ново Село	10,26	5,68
18	Мерово	8,81	5,37
19	Копачин Дол	5,81	6,58
20	Чифлик	3,46	8,00
21	Ларце	4,25	6,24
22	Добарце	4,27	5,42
	Укупно	6,68	6,33

За разлику од албанског становништва, које за 80 година бележи

⁵⁷ Исто, 282, 292.

више од дуплог повећања, код малобројног хришћанског словенског становништва бележи се стагнација у апсолутним бројкама и смањивање у односу на укупно становништво.⁵⁸ Хришћанско словенско становништво почетком тридесетих година XIX века живи у четири села у Скопском Дервену, и то у Сарају (Хусеин-шаху) 20 домаћинстава, 49 мушких чланова, од којих 35 одраслих мушкараца подељених у три категорије на плаћаче пореза и 14-оро деце (Sibiyan), у Сарају је живело приближно 98 хришћанских становника и то је било једино село у области са хришћанском већином. У селу Матка је било евидентирано осам хришћанских домаћинстава са 23 мушка члана, од којих 11 одраслих плаћача пореза и 10-оро деце, у Матки је живело приближно 46 хришћанских становника. Хришћани у Матки су представљали 36% становника села. У просеку је у једном хришћанском домаћинству у Матки живело 5,75 чланова. Хришћанско становништво је живело и у селу Глумово у шест домаћинстава са 15 евидентираних мушких чланова, од којих седам одраслих лица плаћача пореза и 8-оро деце, или око 30 хришћанских становника. У селу Буковић је било једно хришћанско домаћинство са само једним евидентираним мушким чланом. На почетку тридесетих година XIX века је хришћанско словенско становништво представљало 4,45% од укупног броја становника у области. Укупно је у Дервену било 35 хришћанских домаћинстава са 88 мушких чланова,⁵⁹ приближно 176 хришћанских становника.

У просеку је једно хришћанско домаћинство бројало 5,02 члана, што је испод просека и Скопске и Тетовске казе. Једно хришћанско домаћинство у Скопској кази је у просеку бројало 6,58 чланова, док је просек једног сеоског хришћанског домаћинства 6,98 чланова. У Тетовској кази су хришћанска домаћинства у просеку бројала 8,07 чланова, док се код сеоских хришћанских домаћинстава просек повећава на 8,26 чланова.⁶⁰

⁵⁸ На основу пописних података можемо да закључимо да се у Скопској и Тетовској кази хришћанско словенско становништво у периоду до балканских ратова по правилу највише повећавало у релативно великим хомогеним селима. Навешћемо два примера. У 11 села жупе Скопска Црна Гора хришћанско становништво у периоду од 1833. до 1913. године бележи повећање од 121%. У Тетовској кази има више оваквих примера. У четири подљуботенска села Вратница, Рогачево, Беловиште и Старо Село у наведеном периоду хришћанско становништво бележи дупло повећање, од 1.274 становника 1832/33. на 2.557 становника 1913. године. (Nimet Ayşe Bakircilar, *Kalkandelen Kazasi'nin*, 376; Мил. Ант. Вујичић, *Речник месџа*, 140–141).

⁵⁹ Natice Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 34–35.

⁶⁰ Кристаћ Прифти наводи да је једно хришћанско домаћинство у Тетовској кази 1831. године у просеку бројало 8,30 чланова (Kristaq Prifti *Popullsia e Kosovës*, 191). У више хришћанских села у Тетовској кази хришћанска домаћинства су бројала и више од 10 чланова. Таква су села: Големо Турчане, Балин Дол, Чајле, Јажинце, Одри, Стенче, Отуње,

У наредних осам деценија османског владања хришћанско становништво иселиће се из села Глумово и Буковић, док ће се њихов број у селу Сарај, где су живели као чифчије, постепено смањивати. Последњи хришћански становници из села Глумово су се иселили у село Вучидол у Скопској котлини током седамдесетих година XIX века⁶¹. Било је и досељавања из ближе околине. У селу Матка се током XIX века бележе досељеници из оближњих села Луковица и Ивање.⁶²

До краја XIX века хришћанско становништво је остало да живи у селима Матка и Сарај.⁶³ Секретар Бугарске Егзархије Димитар Мишев записује да је почетком XX века у селу Сарај живело 80 Бугара верника Егзархије.⁶⁴ Чифчије нису имали своју земљу, те су се лако селиле у суседна села, тако да су истраживачи забележили више иселеника из Сараја по селима Скопске котлине.⁶⁵ Године 1913. Сарај је са засеком Јљубин имао 123 становника.⁶⁶ Године 1833. у Сарају су евидентирана 73 мушка лица, приближно 146 становника,⁶⁷ тј. број становника у селу се током последњих осам деценија османске владавине смањио за 18,70%. Сарај је једино насељено место у Скопском Дервену у ком се бележи смањивање становништва у периоду од 1832/33. до 1913. године.

Село Матка је пример супротан од суседних села, где се хришћанско становништво потпуно иселило, или је евидентирано смањивање. Током

Рогачево и др. (Nimet Ayşe Bakircilar, *Kalkandelen Kazasi'nin*, 373–376). У Скопској кази хришћанска домаћинства су била најбројнија у подножју Скопске Црне Горе у селима: Горњани, Чучер, Страчинци, као и у малом селу Осинчани на сливу Маркове реке, где је у просеку било између девет и десет чланова (Naticе Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 33–34).

⁶¹ Јован Ф. Трифуноски, *Сеоска насеља скојско њоље, антиројогеографска исељивања*, Београд, 1955, 92. Иселенике из Глумова Трифуноски бележи и у Пологу у селу Волковија. (Јован Ф. Трифуноски, *Полој*, 163).

⁶² Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 91. Поменуто село Ивање је најкасније до почетка тридесетих година XIX века било расељено, јер га нема у тадашњој османској пописној евиденцији. Трифуноски, пак, наводи да је село расељено средином XIX века. (Јован Ф. Трифуноски, *Средновековнише села на манасџирој Св. Андреја крај Мајка*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Историско–филолошки оддел, книга 4, Скопје, 1951, 4–8).

⁶³ Бугарски етнограф В. К'нчов погрешно наводи да је у селу Глумово почетком XX века живело 30 Бугара. (Васил К'нчов, *Македонија. Етнографија и статистика*, второ фототипно издание, Софија, 1996, 208).

⁶⁴ D. M. Brancoff, *La Macédoine et sa Population Chrétienne*, Paris, 1905, 116.

⁶⁵ Јован Ф. Трифуноски, *Скојски Дервен*, 83.

⁶⁶ Мил. Ант. Вујичић, *Речник месџа*, 131.

⁶⁷ Naticе Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 34.

читаваог тог периода од осам деценија у Матки је запажено повећавање хришћанског становништва. Бугарски етнограф Васил К'нчов је забележио да је при крају XIX века у селу живело 60 православних Бугара,⁶⁸ док је Димитар Мишев забележио да је на почетку XX века у Матки било 98 православних становника, од којих 56 Бугара и 42 православна Албанца.⁶⁹ Мишев је направио превид јер у селу Матка није било православних албанскофона.⁷⁰ Јован Хаџи Васиљевић наводи да је 1911. године у селу било 12 српских хришћанских кућа. Хаџи Васиљевић наводи: „Докле год су допрли, Арнаути су потискивали Србе донде, док се неби сами заситили окућењем и имањем. У Скопској области мени је познат само један случај, једно место, где су се Срби поред Арнаута умножили. То је село Матка.”⁷¹

У поменутој констатацији је Хаџи Васиљевић само делимично у праву јер је заиста у односу на суседна села са мешаним етничким и верским саставом, где је број хришћанског становништва најчешће опадао,⁷² бележио мањи раст у односу на муслиманско становништво⁷³

⁶⁸ Васил К'нчов, *Македонија*, 206.

⁶⁹ D. M. Brancoff, *La Macédoine*, 116.

⁷⁰ Једино село у Скопској околији у ком су живели православни албанскофони било је село Патишка Река. То су били досељеници из области Горња Река у западној Македонији (Миљенко Филиповић, *Патишка*, Јужни преглед, 4, Скопље, 1931, 163–174).

⁷¹ Јован Хаџи Васиљевић, *Скопље и његова околина*, Скопље, 1930, 245, 260.

⁷² Овакав је пример села Шишево, село поред Матке, где је 1833. године било 20 хришћанских домаћинства са 80 мушких становника, или око 160 православних становника. У селу је било и 8 муслиманских домаћинства са 31 мушким становником, или око 62 становника муслиманске вероисповести. (Haticе Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 34). Број православних становника смањује се због иселавања. Тридесетак година касније, 1861. године, број православних домаћинства смањено се на 16. (Јован Трајковић, *Ексархиске аџиџације у Скопљу 1869 и даље. Авџиобиографиске записке џоја Јована Трајковића Бурке*, Гласник Скопског научног друштва, књига, II, свеска 1–2, Скопље, 1927, 230). Године 1916. у селу су живела укупно 294 становника од којих је 127 било православних (Димитар Г. Гаджанов, *Мјосјуманското население в новоосвободените зџми 250*). У периоду 1833–1916. године број православних становника се смањено за 20%.

⁷³ Такав је пример из оближњег суседства скопског села Нерези, где је 1833. године регистровано 15 муслиманских домаћинства са 64 мушка члана и 30 хришћанских са 94 мушка члана (Haticе Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 34). У селу је приближно живело 128 муслимана и 188 хришћана. До 1861. године се број хришћанских домаћинства смањено на 24 (*Ексархиске аџиџације у Скопљу*, 229). Почетком XX века бележи се стабилизација и повећање код хришћанског и наставак раста код муслиманског становништва. У селу су била 103 домаћинства, од којих 65 арнаутских и 38 српских (Јован Хаџи Васиљевић, *Скопље и његова околина*, 259). Сличне податке даје и К'нчов, који сматра да је почетком XX века у Нерезима живело 300 Арнаута муслимана и 260 православних Бугара (Васил К'нчов, *Македонија*, 205). Године 1916. у Нерезима је од стране бугарских власти било евидентирано 470 Албанаца и 254 Бугара. (Димитар Г. Гаджанов, *Мјосјуманското*

или се хришћанско становништво потпуно исељавало,⁷⁴ пример Матке је супротан.

Ипак, има више примера хришћанских села из ближе и даље околине из Скопске и Тетовске казе који су били у албанском окружењу, а током XIX и почетком XX века бележе повећање становништва. Тако у Матки, у оближњем селу Луковица, које је било потпуно окружено албанским становништвом, православно словенско становништво у периоду од 1832/33. до 1913. године бележи континуирани демографски раст, а у другој половини XIX века у Матки се бележе и досељеници из Луковице,⁷⁵ У Матки, у периоду од 1822/33. до 1913. године број хришћанских становника повећао се са 46 на 128,⁷⁶ тј. за 178%. После завршетка балканских ратова процена је да у оба дервенска села где је живело православно словенско

население в ново освобоодените земи, 250). У периоду 1833–1916. године број хришћана у Нерезима је порастао за 35%.

⁷⁴ У Тетовској кази се хришћанско становништво последњих осамдесет година османске владавине потпуно иселило из села: Голема Речица, Новаће, Боговиње, Пирок, Синичане, Горно Седларце, Врањовце, Горјане, Неготино, Добри Дол, Орђуше, Мало Турчане, Форино, Горно Фалише, Стримница, Букурце. У поменутих селима је почетком тридесетих година XIX века било укупно 108 хришћанских домаћинства са око 796 становника. У истом периоду у Скопској кази се хришћанско становништво потпуно иселило или је било протерано из села: Батинци, Љубош, Малчиште, Моране, Долно Свиларе, Никиштани, Јазирце, Глумово, Буковић, Долно Коњари и Текија. У поменутих селима је 1833. године било укупно 114 хришћанских домаћинства са 686 становника.

⁷⁵ Године 1833. и селу је било регистровано осам хришћанских домаћинства са 33 мушка лица и једно муслиманско домаћинство са 4 мушка лица (Nimet Auşe Vakırcılar, *Kalkandelen Kazasi'nin*, 377; *Турски документи*, 546), тј. у селу су живела приближно 66 хришћана и 8 муслимана. Следећих осам деценија до балканских ратова и Првог светског рата, као резултат природног прираштаја, број муслиманских домаћинства се повећао на пет, а знатно повећање се бележи код хришћанског становништва. Године 1913. у селу има бар 200 хришћанских становника. Село Луковица је пример да каснија усмена традиција не налази увек потврду у историјским изворима. На основу традиције, Трифуноски 1949. године, када је истраживао у селу, долази до закључка да је „живот до 1912. године био изузетно тежак, а Македонци у селу су се једва одржали” (Јован Ф. Трифуноски, *Села на Сухој Гори*, Гласник Етнографског института, 1/1–2, Београд, 1952, 402). Ипак, демографски подаци демантују овакву констатацију и показују да се у периоду од осамдесет година број хришћанских становника у селу двапут повећао. Године 1921. у Луковици је било регистровано 216 становника православне вероисповести (*Дефинитивни резултати њойиса сѿановнишѿва 1921 ѓодине*, Сарајево, 1932, 118–119).

⁷⁶ С обзиром да је попис спроведен у Краљевини Србији 1913. године, не садржи објављене податке о етничкој и верској припадности, па је у етнички мешаним селима тешко одредити етничку структуру. У односу на Матку користимо податак из пописа спроведеног од бугарских власти 1916. године (Димитар Г. Гаджанов, *Мјусјоманското население в новоосвобоодените земи* 250).

становништво било око 190 становника,⁷⁷ што је представљало 2,32% укупног становништва Скопског Дервена. У оба села, Матки и Сарају до 1913. године православни становници су били припадници Бугарске Егзархије.

На почетку тридесетих година пописна евиденција бележи и присуство ромског становништва у неколико дервенских села. Османска статистика дели Роме на хришћане (Kibtiyan Reaya) и муслимане (Kibtiyan Müslim). У селима Сарај и Глумово евидентирано је укупно седам ромских хришћанских домаћинстава са 16 мушких чланова, приближно 32 становника. У Групчину, Добарцу и Бојану живела су укупно четири ромска муслиманска домаћинства са 12 мушких чланова, приближно 24 становника.⁷⁸ Једно ромско хришћанско домаћинство је у просеку бројало 4,75 члана, а једно муслиманско 6 чланова. Роми су, најчешће како ковачи, живели у дервенским селима и следећих деценија.

После балканских ратова и Првог светског рата, у потпуно промењеним друштвеним и економским околностима у Скопском Дервену бележи се демографски раст код укупног становништва. Пописни подаци из 1921. и 1931. године потврђују ову констатацију. Висока стопа природног прираштаја повећаће аграрну пренасељеност области, што ће условити миграцију из дервенских села према Скопљу и Пологу.

DEMOGRAPHIC FEATURES OF "SKOPSKI DERVEN" AREA IN THE PERIOD 1832/33-1913

Summary:

Skopski Derven is a relatively small area located between the Skopje and Polog valleys. The Ottoman census records that at the beginning of the 1830s there were 591 households in the twenty-two villages in Skopski Derven, of which 545 were Muslim, 35 Christian and 11 Roma households (of which 4 Muslim and 7 Christian). The majority was the Muslim Albanian population. The Christian Slavic population lived in four villages. In total, there were about 3,950 inhabitants in the area in the early 1830s.

During the period of eighty years until the Balkan wars in Skopski Derven, there was a significant increase in the population in almost all villages. According

⁷⁷ С обзиром да немамо конкретне податке о селу Сарај, можемо проценити да је половина становништва тог села, око 60 становника, била православна.

⁷⁸ Nimet Aysel Bakircilar, *Kalkandelen Kazasi`nin*, 377; Hatice Akin Zorba, *1833 Tarihli Nüfus*, 35.

to statistics from 1913, a total of 8,161 people lived in the twenty-two villages of Skopski Derven. Compared to 1832/33, the population in the area increased by 107%. The Muslim population lived in all the villages of the area, while the Christian population lived in two villages.

After the Balkan and World War I, in completely changed social and economic circumstances in Skopski Derven, demographic growth was recorded among the total population. The high natural growth rate led to increase in the agrarian overpopulation in the area, which will cause migration from the Derven villages to Polog and Skopje.